

ISLAM I POVIJESNA TOPOLOGIJA MUSLIMANSKOG SVIJETA U BOSNI

Dr. Muhamed Filipović

Postalo je već pravilo i aksiom muslimanskog mišljenja da mogućnost propasti Bosne kao države nosi sa sobom i propast muslimana, odnosno propadanje islama u njoj i obratno, da nestanak muslimana i islama u Bosni ujedno znači sigurnu propast Bosne kao kulturnopovijesnog subjekta i kao posebne države. Taj se aksiom, nadalje, proteže i na egzistenciju Bošnjaka kao naroda i glasi: “Bez Bosne nema Bošnjaka, kao što bez Bošnjaka nema Bosne.” Nekada je ta formula mogla glasniti da “Bez Bosne nema bosanskih Krstjana, kao što ne bi bilo ni Bosne da nije postojala Crkva Bosanska”. Ta je Crkva bila onaj unutarnji moment homogenizacije i duhovni autoritet koji je čuvao Bosnu i jasno je dijelio i razlikovao od drugih susjednih joj unilaterlnih država, bilo katoličkih bilo pravoslavnih. Danas se taj razlikovni svjetovni i duhovni princip bosanske posebnosti može rezimirati u razlici između multilateralne, multivjerske i multinacionalne Bosne i njenih okolnih unilaterlnih i univjerskih, odnosno uninacionalnih država, koje su izgrađene upravo kao nacionalne države svojih naroda, što je u zadnjih deset godina i krvlju potvrđeno. Zbog toga sve nas muslimane, kao i najveći broj Bošnjaka, u Bosni i Hercegovini, muči jedno pitanje. Kažem sve nas muslimane u smislu u kojem je dopušteno da postoje Bošnjaci koji jesu muslimanske vjere i koji svoj vjerski identitet u većem ili manjem

stupnju priznaju i onih Bošnjaka koji se ne osjećaju muslimanima u vjerskom stupnju, te su agnostici, ateisti ili pak nisu vjerski uopće definirani. To pitanje moglo bi se formulirati kao pitanje o tome da li i ukoliko islam, kao vjera, određuje ne samo nacionalni identitet Bošnjaka nego da li je on jedini i isključivi određujući element njihovog identiteta i da li oni dijele sudbinu islama na ovim prostorima i obrnuto, da li islam u nas dijeli historijsku sudbinu bošnjačke nacije. Iz odgovora na to pitanje, naime, slijede mnogobrojne konzekvencije za sagledanje povijesnih modaliteta koji određuju našu sudbinu kao i naše posredno pristajanje na njih. Naizgled, pitanje koje smo naprijed postavili zvuči čudno i u nekoj mjeri izgleda protivrječno. Naime, u uobičajenoj svijesti ljudi smatra se kako postoji puni identitet islamskog i nacionalnog bošnjačkog identiteta, i to do mjere da se ta dva pojma mogu potpuno izjednačavati što mnogi i čine. Ako bi to bilo tako, onda bi iz toga slijedila konzekvencija kao da Bošnjaci u našoj zemlji nastaju tek sa dolaskom osmanskih Turaka u Bosnu i uspostavljanjem njihovog sistema vlasti, odnosno da oni nastaju uporedo sa procesom islamizacije ili, kako ja više volim reći, islamske akulturacije nekadašnjih stanovnika Bosne koji su se nazivali Bošnjani, a bili su pripadnici Crkve bosanske, Katoličke crkve ili Pravoslavne crkve, odnosno stanovnika predosmanlijske Bosne. To bi, pak, značilo da Bošnjaci ne participiraju na jednom za

nacionalni identitet veoma značajnom momentu, a to je državopravna tradicija koja je vezana za postojanje predosmanlijske Bosne kao države, unutar koje su se razvili i izrazili, politički, jezički, kulturno i duhovno, stanovnici koji su sebe nazivali Bošnjani i koji su prethodili današnjim stanovnicima Bosne različitih vjera. To bi značilo, ujedno, da mi Bošnjaci izražavamo suglasnost sa onim konstrukcijama nacionalističke srpske i hrvatske historiografije koje su tvrdile da su ovdje oduvijek postojale dvije ili tri nacije, a ne da je do nacionalnog podvajanja na temelju vjere i vjerskopolitičkih razlika, koje su nastale kao plod vjerskopolitičke nacionalističke propagande, došlo tek u drugoj polovini XIX stoljeća, kada se nekadašnji bosanski katolici i pravoslavci opredjeljuju, najviše pod uplivom nacionalne propagande iz Srbije i Hrvatske, kao nacionalni Srbi ili Hrvati. To bi, ujedno, značilo negaciju postojanja jednog bosanskog izvornog naroda, koji nije nikada bio vjerski potpuno homogeniziran i u kojem je vjerska sloboda i svaka druga vrsta tolerancije održana mimo uzusa tadašnje okoline, iz kojega je nastala sadašnja etničko-nacionalna situacija, prije svega, kao rezultat političkih podvajanja, u kojima je, kao princip razlikovanja,

uzeta vjera, te je u okvirima opće antiislamske i antiosmanlijske psihoze i akcije raznih Svetih alijansi i drugih vjerskih i nacionalnovjerskih država i njihovih politika, izvršeno podvajanje, koje ipak do kraja nikada nije provedeno. Dovođenje ovog konačnog podvajanja našeg bosanskog naroda, zapravo, pokušano je tokom zadnje agresije na našu zemlju. To definitivno krajnje i ireverzibilno podvajanje je i sada u toku i ono se ostvaruje kroz strukturu države i uvjete njenog funkcioniranja koji se temelje upravo na podjeli i nacionalnom kriteriju njenog funkcioniranja. Ipak, kada ne bi postojala neka barem i rudimentarna svijest naših ljudi o njihovom zajedničkom bosanstvu, o njihovoj mnogo dubljoj vezi nego što je puka činjenica da žive na jednoj teritoriji, zar bi bilo nužno, za podvajanje i podjelu u našoj državi, provesti toliku ideološku i političku propagandu i voditi strašni istrebljivački rat na temelju ideje da mi Bosanci ne možemo živjeti zajedno. S druge strane, pristajanje na ideju da mi Bošnjaci za osnov svog nacionalnog identiteta imamo isključivo našu vjersku pripadnost značilo bi da je naš nacionalni identitet bez etničke i povijesne osnove i da se on svodi samo na proces islamske akulturacije i njene rezultate, a tada bi ispravno bilo, kako je to bilo zamišljeno od komunista, da se mi i nacionalno nazivamo muslimani. To bi, nadalje, značilo da pristanemo na soluciju da nemamo izvornog i pravog nacionalnog određenja uopće i da kao muslimani pripadamo univerzalnom svijetu i narodu islama, čime bi zaobilazno bila osnažena i kao ispravna priznata teza srpskog i hrvatskog nacionalizma da su predosmanlijski stanovnici Bosne bili samo etnički i nacionalni Srbi i Hrvati, te da je jedan broj njih prešao na islam i tako se odvojio od svog glavnog nacionalnog stabla. Upravo je iz te teze izvođen stav da smo mi muslimani, zapravo, na neki način iznevjerili povijesnu političku, duhovnu i etničku tradiciju našeg etnosa i prihvatili stranu, tuđu etničku i nacionalnu tradiciju kao svoju, što nas u očima tih ljudi koji su tu staru tradiciju zadržali totalno diskvalificira. Nije bitno što se u tom slučaju etnička i duhovna tradicija u cjelini svodi na vjersku, što je u svakom slučaju jako diskutabilno i protivrječno, jer su sve vjere koje djeluju na našem tlu, osim jevrejstva, univerzalne vjere i ne pripadaju kao isključivo pravo ni jednom posebnom narodu, te

se ne može etnicitet svoditi na vjersku pripadnost. To znači da nipošto nije dopušteno ili da nije moguće, identificirati pripadnost etnosu putem vjere, kao ni odricati raznim vjerskim pripadnostima isti etnicitet. Poznato je da ni jedan etnos na našem tlu nije zadržao svoj izvorni slavenski vjerski identitet, pa su svi, prema tome, neki svoj izvorni identitet zamijenili sa nekim novijim i za njih boljim vjerskim identitetom koji su donijele povijesne prilike i uvjeti života, odnosno nužnost adaptacije tim uvjetima. Da bi što jasnije sagledali stvarno stanje stvari i naš odnos prema svim ovim veoma bitnim momentima, koji u stvari određuju karakter našeg nacionalnog identiteta, neophodno je da odgovorimo na pitanje o tome kakav je odnos islama i našeg nacionalnog i etničkog identiteta. Na to pitanje možemo odgovoriti samo ako odgovorimo na pitanje o tome kakav je odnos našeg etničkog, nacionalnog, povijesnog, političkog i vjerskog identiteta. Odgovor na to pitanje bi definirao i objasnio odnos prema mnogim momentima našeg povijesnog postojanja, a prije svega prema bosanskoj državi i narodnoj tradiciji stare Bosne, koja, ipak, čini srž i najbitniji sadržajni element povijesnog i državnopravnog identiteta suvremene Bosne. Nema, naime, osnova veza između državopravne tradicije stare Bosne i bošnjačke nacionalne grupacije, ako naš identitet u punoj mjeri i isključivo ovisi i ako izvire samo iz našeg islamskog identiteta. Islamski vjerski identitet nije imao etničko i nacionalno obilježje i nije ometao konstituciju našeg izvornog bošnjačkog etničkog i nacionalnog identiteta, nego je taj naš identitet obogatio u onome što je za staru Bosnu bilo najkarakterističnije, a to je njen multilateralni karakter, odnosno princip vjerske tolerancije suživota unutar jednog etnosa i jedne države. Znači, akulturacija našeg etnosa u islamu i nastajanje jedne nove vjerske tradicije u Bosni, nije ni u kom smislu protivrječilo trajanju i životu stare tradicije našeg bosanskog identiteta i nije tu tradiciju ometalo ni u jednom bitnom njenom elementu, kao što je bosanski jezik, osjećanje svoje domovine kao najvažnije i bitne pretpostavke za život, osjećanje privrženosti staroj narodnoj kulturi i prihvatanju zajedništva sa drugim stanovnicima Bosne, unatoč njihovoj drugačijoj vjeri. To, da postoje ljudi druge vjere i da su oni istovremeno

svi Bošnjani i stanovnici jedne zajedničke zemlje, da su pripadnici jedne narodne kulture i tradicije, nije za Bosnu i njene stanovnike bilo ništa osobito. To je bilo i od ranije, čak iz najstarijih predslavenskih vremena, normalno stanje stvari. U tome je specifičnost Bosne kao jedinstvene zemlje u Evropi i jedne od rijetkih zemalja u svijetu koje imaju takav izvorni multikulturni i multietnički sustav života.

Poznato je kako smo mi postali muslimani i kakvu je ulogu imao islam u našoj povijesti, kao što je poznato i to što je značila činjenica da smo mi islam prihvatili za vlastitu vjeru, a sa njim i cijelu kulturnu i duhovnu tradiciju koja stoji iza njega, da smo tu vjeru integrirali u naš izvorni narodni sistem života tako da nas nova vjera nije odvojila od njega, nije od nas napravila neki novi narod, neki novi povijesni subjekt, ali jeste od nas, a sa nama i od naše zemlje načinila jedan novi duhovnokulturni i civilizacijski subjekt, koji je u tom momentu više odgovarao našoj staroj multilateralnoj tradiciji, nego perspektiva unilateralizacije koja se nudila iz mjera koje su poduzimali posljednji bosanski kraljevi.

Islam nije izmijenio naš izvorni identitet

Islam nije ni u najmanjoj mjeri izmijenio naš izvorni identitet, kao što to nije učinio ni sa jednim narodom koji ga je prihvatio, te su Perzijanci ostali isti kao i ranije, kao što su to ostali i seldžučki Turci ili bilo koji drugi narod koji je prihvatio islam, ali ga je obogatio i osnažio implicitni multilateralizam koji je u islamu i njegovoj toleranciji prema drugim vjerama i drugačijim ljudima uopće, našao snažnu potporu. Tako je islam zapravo omogućio da se život jedne jedinstvene multilateralne povijesne tvorevine nastavi i kontinuiru u našoj zemlji. Da nije bilo islamizacije ne bi Bosna mogla opstati, nego bi, na pretekstu svoje neomanihejske heretičke greške bila napadnuta, uništena i utopila se u okolne katoličke i pravoslavne zemlje. U tom smislu, moramo svagda jasno razlikovati islamski identitet, koji su nam donijeli osmanski Turci, kao univerzalni kulturnoduhovni identitet i naš ili bilo čiji, pa i turski, etnički identitet. U to vrijeme nije još uvijek moguće govoriti o postojanju

nacionalnog identiteta, jer se on javlja u Evropi, kao svom rodnom mjestu, i to tek krajem XVIII stoljeća, a potpuno se razvija i dolazi do izraza tek u XIX stoljeću, zapravo u velikoj seriji nacionalnih revolucija sredinom XIX stoljeća. Stoga je sasvim pogrešno nacionalni identitet projicirati tako duboko u historiju, mada se on izvodi i naslanja na etnički identitet. Činjenica je, međutim, da svaki poseban etnicitet ne mora proizvesti i nacionalitet, nego se neki etniciteti mogu asimilirati u jedan nacionalni. Kao dokaz za to mogu poslužiti, npr., francuska nacija, u koju su uključeni provansalski, bretonski ili alzaški etnički supstrati ili pak Srbi, koji obuhvataju asimilirane Vlahe isto kao i Rašane, odnosno Srbe. Zbog toga je moguće govoriti samo o etničkom identitetu, koji se svodi isključivo na jezičko jedinstvo svih stanovnika Bosne i tradicijski identitet zemlje koja nas povezuje. Pored toga što postoje jasni znaci da osmanski Turci nisu prvi donijeli islam u Bosnu, te da je i ranije bilo kontakta između starih stanovnika Bosne i nosilaca nove islamske vjere, što tvrde neki povjesničari i izvode svoje nalaze iz dokaza o postojanju intenzivnih kontakata Bošnjana sa Arapima u Španiji, preko Mediterana i sa Hazarima islamske vjere, koji su nekada naseljavali dio sjeverne Bosne, činjenica je da je trajna i masovna akulturacija našeg svijeta u

islam započela sa dolaskom Osmanlija, a to znači tek u prvoj polovini XV stoljeća kad Osmanlije zaposjedaju neke dijelove Bosne, te da se razvila i postala masovna tek tokom XVI stoljeća, da bi u toku prve polovine XVII stoljeća doživjela svoju kulminaciju. Poznato je da prihvatanje islama, u zemljama koje su bile pod Osmanlijama, nije bilo forsirano i da nije bilo ostvarivano silom, prvenstveno zbog islamskog načela da nema prisile u pitanjima vjere i zbog univerzalnog karaktera Osmanskog carstva, koje je pokazivalo toleranciju i prema etničkom i prema jezičkom pa i prema vjerskom identitetu svojih podanika, naravno, pod uvjetima koje je odredio šerijatski zakon i ovjeravala državnička praksa poslanika Muhammeda, te da su priznavali osmansku vlast. Kada se procjenjuju efekti i širina procesa islamske akulturacije u tom vremenu u Bosni, stoga, potrebno je uzimati u obzir mnoge faktore, među kojima se meni čine najvažnije sljedeće činjenice:

a) da je predosmanlijska Bosna bila u fazi oštrog progona pripadnika Crkve Bosanskih Krstjana, koji su, krajem postojanja stare bosanske države, bili nasilnim putem prevođeni u katolicizam od tadašnjeg bosanskog Kralja Tomaša, a kasnije i od njegovog nasljednika i ujedno zadnjeg bosanskog kralja Stjepana;

b) da je islamska akulturacija bila dio procesa nastanaka jednog snažnog procesa razvoja svih vrsta i u svim oblastima života, da je bila dio rađanja sasvim novog društvenoprivrednog, civilizacijskog i kulturnog sistema, koji je Bosni donio mnoge prednosti koje je sa sobom nosilo postojanje i život, kao i cvjetanje jednog velikog carstva, koje će uskoro doživjeti svoj zenit pod Sulejmanom Zakonodavcem i postati jedno od najvećih svjetskih carstava uopće;

c) da je islamska akulturacija imala podršku, na razne načine, od osmanlijske vlasti, prije svega u privilegijama koje su dobivali islamizirani stanovnici Bosne, zbog isturenog položaja zemlje u odnosu na glavne protivnike Osmanske carevine, tj. Mletke, Ugarsku i Austriju, te je poklanjana posebna pažnja stanju na toj teritoriji. Glavni faktori ubrzane i masovne islamizacije bili su: nagla urbanizacija naše zemlje, nastanak u njoj, za one prilike, velikih proizvodnih i trgovačkih centara, poput Sarajeva, Banje Luke, Travnika, Foče, Bihaća i drugih, te nastanak intenzivnog privrednog života temeljenog na dobroj zanatskoj proizvodnji, temeljenoj na domaćim sirovinama i na otvorenosti Carstva za trgovinu. Posebnu ulogu igrali su sasvim novi vidovi duhovnog života prilagođeni novonastaloj strukturi privrede, kao što su derviški redovi i sl. i osobito mnogo veća sloboda, koja je postojala u odnosu na ranije doba, u svim pitanjima vjere i duhovnog života uopće. Svi ti momenti doveli su do toga da je mnogo ljudi sasvim dobrovoljno prihvatilo islam kao vjeru i uživljavalo se u novi sistem koji je u Bosni nastajao i koji im je davao mnogo veće šanse za svestran napredak nego onaj stari feudalni sistem koji je uz to bio opterećen izrazitom vjerskom netrpeljivošću i nasiljem nad tradicionalnom vjerskom kulturom. Ova nova situacija do koje je došlo u oblasti duhovnosti i ukupnog života, nije, međutim, prekinula ranije postojeće i osobito one najbitnije veze koje su postojale između novonastalih muslimana i njihove zemlje, njihovog zajedničkog narodnog jezika, zatim njihove narodne tradicije i osobito njihove svijesti da su, u narodnom smislu, ako ne i u vjerskom, oni bili istovjetni sa svim drugim stanovnicima Bosne koji su adaptirali druge vjere, neke i nasilnim putem. Još su bila svježija sjećanja na srodstvo sa ljudima koji nisu prihvatili novu vjeru, a to nije bio razlog da se sa njima prekidaju

veze. Da je to tako jasno pokazuje i do danas održana tradicija tih veza u nekim krajevima naše zemlje, gdje se tačno znade koje su familije bile u srodstvu unatoč nastalim vjerskim razlikama. Tom osjećanju etničkog jedinstva je mnogo doprinijela i poznata vjerska tolerancija i odsustvo vjerske unilateralizacije koja je bila karakteristična za cijeli prethodni povijesni razvoj u Bosni. Poznato je da su svi bosanski vladari, od Kulina bana, pa do prvog kralja Bosne Tvrtka, na razne načine, diplomatskom vještinom ili oglašivanjem ali svagda uporno, odbijali da nasilnim putem uvedu unilateralizaciju u oblasti vjere i izvrše prisilno prevođenje pripadnika Crkve Bosanske na katolicizam ili pravoslavlje. Kako god te unilateralizacije nije bilo ranije, nije ona nastala niti je u većoj mjeri forsirana ni u vrijeme najintenzivnije islamske akulturacije u Bosni, što je u velikoj mjeri utjecalo na očuvanje osjećanja narodnog identiteta svih ljudi u njoj. Tako, dolazak islama u Bosnu ne samo da nije omeo, pogotovo nije izmijenio naš stari do tada zajednički etnički identitet, nego je doprinio da se sačuva primordijalni etnički identitet, da se očuva i razvije vjerska tolerancija, otvorenost Bosne za sve ljude i suživot kao princip koji je u islamu, kao i u ranijoj bosanskoj tradiciji, bio prirodan i koji je činio okružje u kojem je cvjetala islamska kultura i duhovnost, a nisu nestajale, niti bile gušene, ni druge duhovne tradicije, a sve na temelju istovjetne narodne tradicije, izražene prije svega u našem bosanskom jeziku kojim je govorio narod, a koji je, kako je poznato, bio najhomogeniji i u smislu malih regionalnih razlika i u smislu malih razlika između jezika kojim je govorio obični puk i onog na kojem je nastajala pisana književnost. Ima veoma mnogo dokaza da su svi pismeni ljudi, a pogotovo narod, svoj bosanski jezik voljeli, isticali njegove prednosti i ljepote pred drugim jezicima i bili mu privrženi do mjere u kojoj je taj jezik, a zbog velike uloge koju je Bosna i neki njeni ljudi imala unutar Carstva, postao jedan od jezika na kojima se govorilo, i pisalo, i na Porti. Razlike u vjerskoj pripadnosti i oblicima duhovnosti, nisu proizvele razlike u identitetu, ni etničkom ni državnom, te su se svi raniji Bošnjani i dalje osjećali pripadnicima jednog naroda, imali jedan jezik, koji su nazivali bosanskim ili ilirskim i osjećali Bosnu kao svoju zajedničku zemlju i domovinu. Ilirsko

ime za jezik i za zemlju, koje se pojavljuje u toku XVII, XVIII i XIX stoljeća, nije dokaz ničega što bi bilo suprotno ovom stavu o jasnom narodnom identitetu svih stanovnika Bosne, nego ga upravo potvrđuje, jer dokazuje snagu tradicije i svijesti da je bosanski puk sebe smatrao nastavkom ilirskog stanovništva Bosne, a to ukazuje na činjenicu da su oni bili svjesni svoje asimilacije sa Ilirima, kao i činjenice razlike njihove zemlje u odnosu na okolne slavenske zemlje, te da je njihova zemlja ranije, prije njihova naseljavanja, bila ilirska zemlja. Iz relevantnih povijesnih dokumenata može se vidjeti da je, upravo u ono vrijeme, kada je došlo do obnove i ponovnog kompletiranja multilateralne i multikulturne slike Bosne, došlo do veoma plodnog razvoja pismenosti i na narodnom jeziku, u okviru franjevačke književne tradicije i u okviru crkvene pravoslavne tradicije, ali i u okviru tradicije islamske duhovnosti, koja je našla izraza i na narodnom jeziku (alhamijado) i na osmanskom turskom, arapskom ili perzijskom jeziku, koji su korišćeni, baš kao što je u franjevaca korišten latinski ili crkvenoslavenski kod pravoslavaca, za izražavanje specifične duhovnosti vezane za religiju. Bosna je, dolaskom islama, ostala u biti ista zemlja u kojoj mi nismo izgubili ništa od naše pređašnje tradicije, ali jesmo dobili nešto novo i obogatili sadržaj našeg duhovnog, kulturnog i svjetovnog života. Stoga se naš identitet nikako ne smije reducirati samo na islamsku komponentu, ma koliko da je ona za nas važna i bitna.

Bosanska tradicija ne priznaje vjerski unilateralizam

Stoga biti Bošnjak nije identično sa biti musliman, ali biti musliman u Bosni svagda je identično sa biti Bošnjak. Islam je bio i ostao podloga naše specifičnosti, unutar općenitosti i multilateralnosti naše etničke pripadnosti staroj bosanskoj tradiciji i našoj zemlji i državi Bosni, gdje je ležao naš korijen. Biti Bošnjakin ili u novije vrijeme, a to znači nakon dolaska Osmanlija u Bosnu, biti Bošnjak, pa biti i Bosanac, kada to nije samo regionalno slavensko ime za stanovnike, ne znači biti jedne vjere, ne indicira nikakav vjerski unilateralizam. Sasma je moguće biti Bošnjak ili Bosanac i ujedno katolik i musliman i pravoslavac,

ako se držimo stare narodne etničke, jezičke, duhovne, državne i kulturne naše bosanske tradicije, koja ne poznaje i ne priznaje vjerski unilateralizam kao mjerilo pripadanja Bosni i bosanskog identiteta. Upravo zbog toga se mnogi danas i trude da razbiju te jasne vidove etničkog jedinstva svodeći ga na vjerski i da nametnu izvedeni nacionalni identitet koji se u Bosni svagda pokazuje kao razbijanje primordijalnog jezičkog, tradicijskog i kulturnog jedinstva. Ako bi željeli izraziti nekim brojem odnos između značenja našeg etničkog starobosanskog identiteta i onog što je donio islam, mislim da je prvi izraz tog odnosa 40:60% u korist stare tradicije države Bosne, našeg zajedničkog jezika i narodne tradicije, koja je na potpuno način urasla u islamsku duhovnost i koja se pokazala sposobna da asimilira islamsku tradiciju i načini je dijelom i snažnim obogaćenjem naše izvorne narodne bosanske tradicije. Kolika je asimilaciona snaga te stare tradicije najbolje pokazuje način kako je u stare sheme i strukture narodne usmene književnosti, stvarane na jedinstvenom narodnom jeziku Bosne, potpuno urasla sva raznolika, ali i sama sinkretistički nastala sva islamska tradicija usmene, pa i pisane književnosti. Islam je od ranih vremena svog nastanka pokazao moć asimilacije i sinkretizma različitih duhovnih tradicija i tokova, pa je tu sposobnost pokazao i kod nas. Likovi i situacije iz historije islama, iz zajedničke tradicije islamskog istoka, iz kur'anskih priča i događaja, uneseni su i tematski i po moralnoj i duhovnoj komponenti inkorporirani u sadržaj i strukturu naših narodnih pripovjetki, zagonetki, poslovice i historija iz života, koje su dio narodne tradicije, a da i ne govorimo o usmenoj epskoj i lirskoj književnosti svih vrsta. O tom se može naći sijaset dokaza u našoj etnološkoj i etnografskoj literaturi, da to nije nužno posebno dokazivati. To je siguran dokaz da se naš identitet kontinuirano sa starim našim etničkim identitetom i da se on ne može svesti na islamski. Isto tako, on se više ni na koji način ne može ni odvajati od tako nastalog islamskog duhovnog identiteta, jer je postao njegov sastavni dio i unutarnja srž narodnog identiteta. Naš islam je u tom smislu narodni bosanski islam i kao takav je plasiran u samu srž naše narodne etničke tradicije, ali joj ne protivrječi, nego je obogaćuje i oplemenjuje.

Kad se radi o nacionalnom identitetu stvari stoje drugačije. Naime, zna se da nacionalni identitet nije uvijek svodio na etnički. Nacionalni identitet se nužno veže za svoj politički izraz, a nosioci političkog izraza su države i politički sistemi, jer su oni izrazi i ostvarenja nekih političkih interesa dominacije i nacionalni identitet nalazi svoj sadržaj u tim momentima. Stoga je moguće da razni etnički i tradicijski narodni elementi učestvuju u izgradnji zajedničkih nacionalnih identiteta. Nacionalni identitet se čak može izabrati, za njega se može optirati, što su mnogi ljudi, pa i oni vrlo značajni i kod nas činili, a čine i danas, dok se etnička pripadnost ne može izabrati. U njoj se, naime, rađamo i samo rođenje, koje nam daje jezik, daje nam i taj identitet. Za nas je važno da razlikujemo da vjerski identitet ni na kakav način ne određuje nacionalni identitet kod nas, niti ga u bilo kom smislu ograničava, osim što ga obogaćuje. Nacionalni identitet je šira povijesna odrednica od vjerskog identiteta, kao i od etničkog i ima nužne političke konotacije vezane za primarnu ulogu države i politike u njegovom nastanku. To se kod nas potvrđuje na negativan način. Svi kod nas nastali nacionalni identiteti, ma koliko i ma od kada da se vežu za vjerski identitet i u njemu nalaze svoj izvor i uporište, prije svega su bili i danas, također, jesu, samo izraz određenih političkih ideja i programa. Oni su dio političkih djelovanja koja se očituju i nalaze svoje uporište izvan naše države, i to upravo u odnosu na samo postojanje naše bosanske države. Da se oni pokazuju negativnim u odnosu na postojanje države Bosne i

Hercegovine danas, ne treba posebno dokazivati. Tu njihovu razornu ulogu za našu državu dokazao je zadnji rat, koji se navodno vodi u ime nacionalnih hrvatskih i srpskih interesa i ciljeva, a koji su se u praksi legitimirali kao temelj djelovanja na razaranju države Bosne i Hercegovine, što je bio glavni ratni cilj i jednog i drugog nacionalizma. Ono što ja želim reći, jeste jedna jednostavna istina, da, ako mi ispravno mislimo i razumijemo prirodu našeg identiteta kao Bošnjaka, nećemo dovoditi u opasnost postojanje bosanske povijesne kulturnoduhovne i državne cjeline, a to mora biti naš glavni kulturnopovijesni, politički i državni cilj. Griješe veoma mnogo prema interesima naše zemlje, a time ujedno i prema našem muslimanskom narodu, jer bez opstanka države Bosne nema ni opstanka muslimanskog naroda u njoj, oni koji ne vide svo bogatstvo i slojevitost našeg bošnjačkog identiteta i njegovu duboku povijesnu vertikalu, koja ne dolazi iz XV ili XVI stoljeća, nego od iskona ove zemlje Bosne i nas u njoj. Vezanost za zemlju Bosnu je, nasuprot nekim koji su propovijedali druge supstancijalne veze našeg svijeta, jedno od bitnih mjerila i bošnjačkog, ali i muslimanskog identiteta u nas. To se ne smije nikada zaboraviti. Islam je, istina je to, Božija vjera, ali dana je nama ljudima u historiju kao mjesto našeg prebivanja i djelovanja, pa je prema tome i on historijska pojava i podliježe historijskim zakonima, a to znači da je on u našoj Bosni bosanski islam i da postoji i legitimira se kroz postojanje Bosne i nas Bošnjaka, na bosanski način i za Bošnjake. To je aksiom.

m